

DOI: 10.31648/pw.10865

WIESŁAWA LIZIŃSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6957-2846>

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

ROMAN KISIEL

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3282-1378>

University of Applied Sciences in Elbląg

ALINA DANILEVIČA

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2749-2725>

Daugavpils University

ZJAWISKO DEPOPULACJI JAKO PROBLEM ROZWOJOWY W KRAJACH EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

The phenomenon of depopulation as a development problem in the countries of Central and Eastern Europe

ABSTRACT: The aim of the analyzes was to diagnose the demographic situation in selected countries of Central and Eastern Europe (EU-10) in the context of its importance in socio-economic development against the background of global population changes. An analysis of statistical data regarding the demographic situation was carried out according to Webb's typology. An unfavorable trend of population loss was indicated due to the limited possibilities of effectively stimulating the increase in population growth. The selected group of Central and Eastern European countries (EU-10) was characterized by a diverse demographic situation in the years 2000-2021. These countries are dominated by the phenomenon of negative natural growth. Dually inactive countries are in a difficult situation. However, there were no dually active countries in terms of demographic situation. Against the background of the dominant phenomenon of negative natural growth, the progressing migration processes towards the predominance of immigration over emigration can be assessed positively.

KEYWORDS: demographic situation, depopulation, socio-economic development, Central and Eastern Europe

Wstęp

Ludzkie populacje przetrwały cykle wzrostu i spadku liczebności na przestrzeni dziejów. Aż do końca XIX w. zmiany we wskaźnikach zgonów i migracji były główną siłą napędową fluktuacji liczby ludności na całym świecie. Kolejnym ważnym czynnikiem tego zjawiska stał się spadek liczby urodzeń. Depopulacja

dotknęła wiele części Europy, a w niektórych krajach (np. Irlandii) wiązało się to z ogromnymi zakłóceniami w ówczesnym społeczeństwie, chociaż nie przeszkodziło w późniejszym okresie stać się podręcznikowym przykładem sukcesu rozwojowego (Lutz | Gailey 2020).

Generalnie procesy depopulacji na kontynencie europejskim rozpoczęły się w wyniku dużych migracji do rozwijających się ośrodków miejskich, zjawiska występującego w pierwszych dekadach drugiej połowy XX w., zwanego exodusem ze wsi (uwzględniając osiągnięty poziom migracji oraz skutki dla miejsca pochodzenia emigrantów). Powody, które skłoniły tak wiele osób w większości krajów europejskich do migracji do miast, wiązały się z wyższymi płacami, większymi możliwościami zatrudnienia lub lepszym wyposażeniem i usługami. Ludzie emigrowali zatem ze względu na zdolność miasta do zapewnienia wyższego poziomu dobrobytu materialnego. Kluczową rolę w procesach wyludniania się danego obszaru odgrywają czynniki ekonomiczne. Obszary takie są zwykle ekonomicznie zacofane, mało dynamiczne w stosunku do innych obszarów tego samego kraju (Pinilla | Sáez 2017).

Wiele społeczeństw w Europie uległo przekształceniu również z powodu ich intensywnego i wieloaspektowego doświadczenia imigracyjnego w latach 60. Wreszcie rozszerzenie UE – w połączeniu z rosnącą migracją na całym świecie – spowodowało, że migracja stała się kluczowym problemem w Europie. Problem ten dotyczy bowiem nie tylko państw UE-15, lecz także krajów Europy Środkowej pełniących często rolę krajów tranzytu dla osób zmierzających do Europy Zachodniej. Na początku XXI w. rosło znaczenie tymczasowej migracji pracowników, zwłaszcza wysoko wykwalifikowanych, natomiast tradycyjne sieci migracyjne traciły na znaczeniu. Bardziej restrykcyjne polityki migracyjne wobec osób ubiegających się o azyl, uchodźców i pracowników niewykwalifikowanych zwiększyło liczbę nielegalnych imigracji i handlu ludźmi (Bauer i in. 2005).

Przez dziesięciolecia debatowano nad wpływem zmian demograficznych na wzrost gospodarczy. Tę debatę definiują trzy alternatywne stanowiska: wzrost populacji ogranicza, stymuluje lub jest niezależny wobec wzrostu gospodarczego. Zwolennicy każdego wyjaśnienia mogą znaleźć dowody na poparcie swoich twierdzeń. Wszystkie te wyjaśnienia koncentrują się na wielkości i wzroście populacji. Jednak kluczową kwestią może być struktura wiekowa populacji (tj. sposób, w jaki populacja jest rozmieszczona w różnych grupach wiekowych). Ponieważ zachowania ekonomiczne ludzi różnią się na różnych etapach życia, zmiany w strukturze wiekowej kraju mogą mieć zatem znaczący wpływ na jego wyniki gospodarcze. Kraje o wysokim odsetku dzieci prawdopodobnie przeznaczają dużą część zasobów na ich opiekę, co zwykle spowalnia tempo wzrostu gospodarczego. Jednak, gdy większość populacji kraju jest w wieku produkcyjnym, dodatkowa produktywność tej grupy może wytworzyć „dywidendę” wzrostu gospodarczego, zakładając, że wdrożona

zostanie polityka pozwalająca to wykorzystać. W rzeczywistości łączny wpływ dużej populacji w wieku produkcyjnym oraz polityki zdrowotnej, rodzinnej, pracy, finansów i kapitału ludzkiego mogą stworzyć pozytywne cykle tworzenia bogactwa. Gdy duża część populacji kraju składa się z osób starszych, skutki mogą być podobne do skutków występujących w bardzo młodej populacji. Duża część zasobów jest potrzebna na stosunkowo mniej produktywną część populacji, co również może hamować wzrost gospodarczy (Bloom i in. 2001). Jednak często pomija się fakt, że nawet gdy osoby starsze wymagają opieki, świadczenie takiej opieki jest działalnością gospodarczą i samo w sobie przyczynia się do rozwoju gospodarki narodowej. Prosty współczynnik obciążenia demograficznego jest jednak nadal często używany, ale w wielu przypadkach daje mylny obraz rzeczywistej relacji między depopulacją a procesami gospodarczymi (Lutz | Gailey 2020).

Na starzenie się społeczeństwa jako istotnego wyzwania demograficznego Europy wskazuje M. Okólski (2010). Według autora jest to zjawisko nieuchronne i w perspektywie kilkudziesięciu lat nieodwracalne. Trudno również poszukiwać rozwiązań tego problemu społeczno-ekonomicznego w zmianach w sferze demograficznej, zwłaszcza wywoływane za pomocą polityk ludnościowych (w tym migracyjnej). Efektywnych rozwiązań należy poszukiwać w innych sferach.

Reagowanie na zmiany demograficzne w poszczególnych krajach jest procesem niezwykle złożonym. Jednakże dla krajów rozwijających się przemiany demograficzne mogą stwarzać określone możliwości rozwoju. Wymaga to jednak podejmowania działania, aby wdrożyć zestaw polityk niezbędnych do przyspieszenia przemian demograficznych i uwytatnienia ich skutków. Gdy kraje zaczną zdawać sobie sprawę ze swojej dywidendy demograficznej, będą mogły w dalszym ciągu inwestować w proces rozwoju. Zaniechanie działań w tych kwestiach może mieć szkodliwy wpływ na perspektywy na przyszłość. Reformy są potrzebne, a te niezbędne mogą budzić kontrowersje. Przemiany demograficzne głęboko zmieniają społeczeństwo i zasadniczo wpływają na strukturę rodziny, status kobiet i dzieci oraz sposób, w jaki ludzie pracują. Dlatego też uwzględnienie i zrozumienie wyzwań demograficznych musi być priorytetem dla wszystkich rządów budujących gospodarkę szerokiego partnerstwa, które będą niezbędne do zapewnienia zmian (Bloom i in. 2001).

Starzenie się i spadek liczby ludności niosą ze sobą z pewnością szereg istotnych wyzwań makroekonomicznych. Odnoszą się one bezpośrednio do bilansu składek i płatności oraz wypłacalności funduszy emerytalnych, służby zdrowia i innych programów polityki społecznej. Takie programy krajowe różnią się jednak zasadniczo w poszczególnych krajach, a właściwa ocena odporności systemów na określone zmiany demograficzne wymaga szczegółowego modelu dla każdego konkretnego systemu, co zwykle przeprowadza się wyłącznie na poziomie krajowych systemów zabezpieczenia społecznego (Lutz | Gailey 2020).

W analizach odnoszących się do diagnozy znaczenia potencjału ludnościowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym zwraca się uwagę na jego znaczenie m.in. w kształtowaniu zasobów pracy i poziomu wykształcenia, chłonności rynku zbytu, rozwoju infrastruktury społecznej czy też stymulowaniu przedsiębiorczości. Niekorzystne trendy ludnościowe są zatem przedmiotem analizy w szerokim kontekście procesów społeczno-demograficznych i gospodarczych. Na obszarach dotkniętych depopulacją przemiany demograficzne, w szczególności starzenie się ludności oraz spadek udziału ludzi młodych na skutek migracji, przyczyniają się do ich dalszego wyludniania i obniżenia potencjału ludnościowego (Kisiel i in. 2009; Marks-Bielska i in. 2015).

Problem zmian demograficznych, w tym nieodpowiedniej ilości czynnika ludzkiego, jest zauważany w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, m.in. Rumunii (Galluzzo 2017; Horváth | Kiss 2015; Gogonea 2019; Otovescu | Otovescu, 2019; Sorcaru 2020), Bułgarii (Mihaylov 2021), Latvia (Apsite-Berina i in. 2020; Bērziņš 2019; Krisjane | Berzins 2012; Skadiņš 2021), Litwy (Burneika i in. 2014; Daugirdas | Pociūtė-Sereikienė 2018; Ubarevičienė | Burneika 2020; Ubarevičienė | van Ham 2017), Czechach (Bleha 2019; Bleha i in. 2018; Vaishar i in. 2021) oraz Słowacji (Bleha 2019; Bleha i in. 2018; Bleha | Sprocha 2020). Jak wskazuje bowiem Coleman (2005), turbulencje wywołane przez polityczne i gospodarcze zmiany w Europie Wschodniej na początku lat 90. były największym demograficznym wydarzeniem na przełomie XX i XXI w.

Celem podjętych w artykule analiz jest zdiagnozowanie sytuacji demograficznej w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej (UE-10) w kontekście czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego na tle zmian ludności na świecie.

2. Metodyka badań

Dla zobrazowania sytuacji demograficznej w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej (UE-10) zastosowano typologię J. Webba (1963). Wykorzystuje ona relację między przyrostem (ubytkiem) naturalnym oraz dodatnim (ujemnym) saldem migracji (Biały | Długosz 2015; Haczek | Kłos 2019; Majdzińska 2018; Piech 2021). W wykorzystanej metodzie na podstawie wartości przyrostu naturalnego i salda migracji na pobyt stały w przeliczeniu na 1000 mieszkańców zakwalifikowano każdy kraj do jednego z ośmiu typów rozwoju ludności. Klasyfikacja Webba wyróżnia następujące typy sytuacji demograficznej:

typy rozwojowe (przyrost liczby ludności):

- dodatni przyrost naturalny przewyższa ujemne saldo migracji
- dodatni przyrost naturalny jest wyższy od dodatniego salda migracji
- dodatni przyrost naturalny jest niższy od dodatniego salda migracji
- dodatnie saldo migracji z nadwyżką rekompensuje ujemny przyrost naturalny

typy regresywne (spadek liczby ludności):

- ujemny przyrost naturalny nie jest rekompensowany przez dodatnie saldo migracji
- ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym przyrostem naturalnym niż ujemnym saldem migracji
- ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym saldem migracji niż ujemnym przyrostem naturalnym
- ujemne saldo migracji nie jest rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny.

Analizy dotyczące zmiany liczby ludności, przyrostu naturalnego, salda migracji przeprowadzono z wykorzystaniem danych publikowanych przez GUS: Rocznik Statystyki Międzynarodowej (dane dla lat 2000-2021). Diagnozę sytuacji demograficznej w wybranej grupie krajów dokonano na tle zmian przyrostu naturalnego na świecie, z uwzględnieniem grup krajów (kontynent, poziom rozwoju gospodarczego).

Analizę danych statystyki publicznej poprzedzono charakterystyką zmian sytuacji demograficznej w wybranych krajach UE-10 oraz specyfiki uwarunkowań i skutków tego procesu.

3. Depopulacja jako czynnik demograficzny rozwoju społeczno-gospodarczego

Depopulacja nie jest zjawiskiem nowym. Nie budziła jednak większego zainteresowania w Polsce w czasach, gdy przyrost naturalny był dodatni, liczba urodzeń zapewniała prostą zastępowalność pokoleń i następował stały wzrost liczby ludności. Odływ ludności ze wsi przez wiele lat postrzegano jako ważne cele ekonomiczne i społeczne, a także cywilizacyjne, co wynikało z procesu industrializacji w II Rzeczypospolitej oraz w Polsce powojennej, w latach 50. i 60. XX w. Rozwój przemysłu stworzył wtedy warunki do zatrudnienia i wykorzystania wolnych zasobów pracy w sektorach pozarolniczych (Hrynkiewicz | Ślusarz 2020). Od lat 60. XX w. coraz większy obszar Polski doświadcza depopulacji. O ile początkowo dotyczyło to peryferyjnie położonych obszarów wiejskich o relatywnie niedużych skupiskach ludności (Eberhardt 1989), o tyle z biegiem czasu proces ten zaczął dotyczyć zdecydowaną większość obszarów wiejskich, a następnie coraz częściej małe i średnie miasta (Szukalski 2019).

Obecna depopulacja w świadomości społecznej w Polsce nie stanowi znaczącego problemu ani nie budzi zaniepokojenia. Analizę sytuacji demograficznej wykonano dopiero na potrzeby ustawy o prowadzeniu polityki rozwoju, która weszła w życie w 2006 r., a jej wyniki wykorzystano w Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju opracowanej w 2016 r. Ciągła migracja ludności z terenów peryferyjnych, zaniedbanych i słabych ekonomicznie do centrów aglomeracyjnych

świadczy o tym, że obecna strategia rozwoju jednak nadal nie ma charakteru zrównoważonego (Hrynkiewicz | Ślusarz 2020).

Problem depopulacji trwa od pewnego czasu i ma głównie charakter długoterminowy i rozwojowy. Zaczął bowiem także występować na wielu obszarach lokalnych i regionalnych. Depopulacja jest sygnałem ostrzegawczym, zwłaszcza w sferze możliwości realizacji strategii rozwoju na przyszłość. Procesy depopulacyjne postrzegane są jako bardziej zagrażające społeczeństwu przyszłości niż obecnie, rozpadanie się bowiem dotychczasowych struktur demograficznych w jednostkach samorządu terytorialnego, istniejący ubytek ludności oraz negatywne jego skutki nastąpią w zależności od intensywności depopulacji po kilku, a często po kilkudziesięciu latach (Kurzynowski 2020, 164).

Zmiany demograficzne stawiają również przed miastami dwa szczególnie istotne wyzwania. Pierwszym z nich jest malejąca ogólna liczba ludności miast – w skrajnych przypadkach przyjmująca formę depopulacji i kurczenia się miast (*shrinking cities*). Drugim kluczowym wyzwaniem jest starzenie się społeczeństwa (Janiszewska 2019, 49-50; Majdzińska 2022). Według I. Kantor-Pietragi (2014) wyludnianie się miast ma charakter silnie zdeterminowany, zależny od określonych warunków: politycznych, gospodarczych, społecznych, demograficznych, przestrzennych. Tylko część determinant ma charakter długotrwały lub obejmuje obszar całej Polski. To zaś warunkuje dość zróżnicowany czas trwania depopulacji oraz jej zasięg przestrzenny w ujęciu regionalnym. Ostatnie projekcje ludnościowe wskazują, iż w zdecydowanej większości gmin i powiatów w Polsce w perspektywie następnych dekad zmniejszać będzie się liczba ludności (Szukalski 2019).

Wyludnianie się danego obszaru niesie ze sobą wiele, w większości negatywnych, następstw: demograficznych, ekonomicznych oraz społecznych (Majdzińska 2018). Obserwując depopulację, P. Szukalski (2020, 169-170) wskazuje, że widzieć można w niej jednak szansę na poprawę długookresowej sytuacji ekologicznej kraju. Depopulacja bowiem uwalniając część ziemi, może prowadzić do jej innego zagospodarowania. Może stanowić to szansę na stworzenie atrakcyjnych rekreacyjnie i turystycznie terenów zielonych, poprawiających stan środowiska naturalnego.

Sytuacja demograficzna ma zawsze charakter pierwotny wobec innych kategorii społecznych danej jednostki (Gornowicz | Wichowska 2017; Lizińska 2022). Depopulacja rodzi szereg konsekwencji ekonomicznych i społecznych bezpośrednio rzutujących na witalność gospodarczą obszarów, na których występuje, na skalę i zakres tematyczny problemów społecznych i na zdolność samorządów lokalnych do ich rozwiązywania (Szukalski 2019).

Po 1989 r., a przede wszystkim od uzyskania niepodległości w 1993 r., Republika Słowacka doświadczyła znaczących zmian demograficznych, które nie odbiegają od trajektorii innych krajów Europy Środkowej. Pod pewnymi jednak względami zmiany te były bardziej dotkliwe niż w innych krajach, np. w przypadku załamania dzietności. Starzenie się społeczeństwa na Słowacji wydaje się jednym z najszybszych

w Europie i na świecie. W ostatnich dziesięcioleciach Słowacja zareagowała na ten rozwój, m.in. kompleksową reorganizacją systemu emerytalnego, jednak działania w zakresie polityki pronatalistycznej nie uległy znaczącym zmianom. Sytuacja migracyjna nie jest dobra, gdyż trwa drenaż mózgów, a inicjatywy mające na celu jego powstrzymanie nie są wystarczająco skuteczne. Z jednej strony odnotowuje się m.in. duży odpływ studentów wyjeżdżających do Czech, z których połowa nie powraca do kraju. Z drugiej – boom gospodarczy ostatnich lat przyciąga coraz więcej pracowników nie tylko z UE, lecz także z krajów trzecich. Jednak z punktu widzenia imigracji i przyjmowania uchodźców Słowacja pozostaje krajem stosunkowo zamkniętym. Świadczą o tym również badania akceptacji migracji, w których Słowacja uplasowała się na ostatnich miejscach (Bleha | Sprocha 2020).

Jak wskazuje A. Vaishar i współautorzy (2020), w Czechach, podobnie jak w innych krajach, aktualny temat to wyludnianie się małych wiosek. Jest ono istotne w krajach, których występuje zarówno migracja ze wsi do miast, jak i ogólny spadek liczby ludności objawiający się znacznym zmniejszeniem liczby ludności wiejskiej. Fizyczne zanikanie dotyczy głównie bardzo małych wiosek w regionach peryferyjnych. Ale o znikających wsiach można mówić nie tylko w sensie fizycznym, lecz także w sensie utraty ich wiejskiego charakteru oraz tożsamości. Rosnąca mobilność pozwala miejscowej ludności sprostać zapotrzebowaniu na pracę i usługi w coraz bardziej odległych ośrodkach. Jednocześnie gwałtowny spadek liczby pracowników w podstawowych sektorach gospodarki narodowej uwalnia ludzi z obszarów wiejskich. Funkcje mieszkaniowe i nowo rozwijająca się turystyka zwykle pozostają, ale nie wydaje się, aby rozwijały się one w każdej z istniejących wsi.

Proces depopulacji w Bułgarii, zwłaszcza na obszarach wiejskich, nasila się w związku z pogłębianiem się niekorzystnych tendencji w dynamice procesów demograficznych. Różni eksperci w tej dziedzinie często używają dwóch pojęć – kryzysu i katastrofy. Oba te określenia charakteryzują znaczącą skalę depopulacji Bułgarii i niektórych jej regionów, niekorzystne trendy migracyjne oraz starzenie się społeczeństwa. Na podstawie analizy długookresowych trendów demograficznych w całej Bułgarii oraz na poziomie regionów administracyjnych można stwierdzić, że jest to kryzys demograficzny. Tymczasem dane o setkach częściowo wyludnionych wsi dają podstawę do stwierdzenia, iż jest to katastrofa demograficzna na poziomie wsi. Wyludnienie generuje szereg różnych negatywnych tendencji w aspekcie przestrzennym – w rozwoju społeczno-gospodarczym, infrastrukturze technicznej i społecznej, jak również wymieraniu wielu małych wsi. Plany rozwoju regionalnego muszą uwzględniać działania na rzecz rozwoju infrastruktury w celu przyciągnięcia i zatrzymania mieszkańców, wykorzystania dziedzictwa przyrodniczego i kulturowo-historycznego oraz stymulowania działalności gospodarczej i rozwoju różnych rodzajów turystyki itp. (Mihaylov 2021).

Rumunia należy do społeczeństw Europy Wschodniej stojących w obliczu masowego wyludnienia w ciągu ostatnich dwóch i pół dekady. Masowa deindustrializacja doprowadziła do ponownej reorganizacji i rozwoju sektora rolnictwa na własne potrzeby. Za wskaźnik mniej korzystnej sytuacji ekonomicznej można również uznać nową strukturę przemysłową, charakteryzującą się przewagą gałęzi o niskiej wartości dodanej. Te procesy gospodarcze były – obok rosnących aspiracji o konsumpcyjnych – bezpośrednimi motorami emigracji (Horváth | Kiss 2015).

Problemy demograficzne Rumunii to niż demograficzny, którego głównymi przyczynami są: utrzymywanie się niskiego współczynnika urodzeń i wysokiego współczynnika umieralności, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Sytuację tę pogarsza również wysoki wskaźnik aborcji oraz masowa emigracja do krajów rozwiniętych. Wysoki wskaźnik aborcji i emigracji plasuje Rumunię na pierwszych miejscach w krajach europejskich (Otovescu | Otovescu 2019).

Z długoterminowej prognozy demograficznej wynika, że również Węgry stoją w obliczu znacznego spadku liczby ludności, na co wskazuje utrzymujący się niski poziom dzietności na Węgrzech, a także wyraźny spadek liczby ludności w wyniku migracji za granicę (Cook i in. 2023; Szántó 2021). Dodatkowo, podobnie jak w Polsce, występuje w tych krajach wysoki odsetek ludności wiejskiej. Po upadku ustroju socjalistycznego w 1990 r. liberalizacja gospodarcza i postępujący proces dezagraryzacji przyspieszyły emigrację ludności wiejskiej, prowadząc często wręcz do wyludniania się tych obszarów (Czibere i in. 2021).

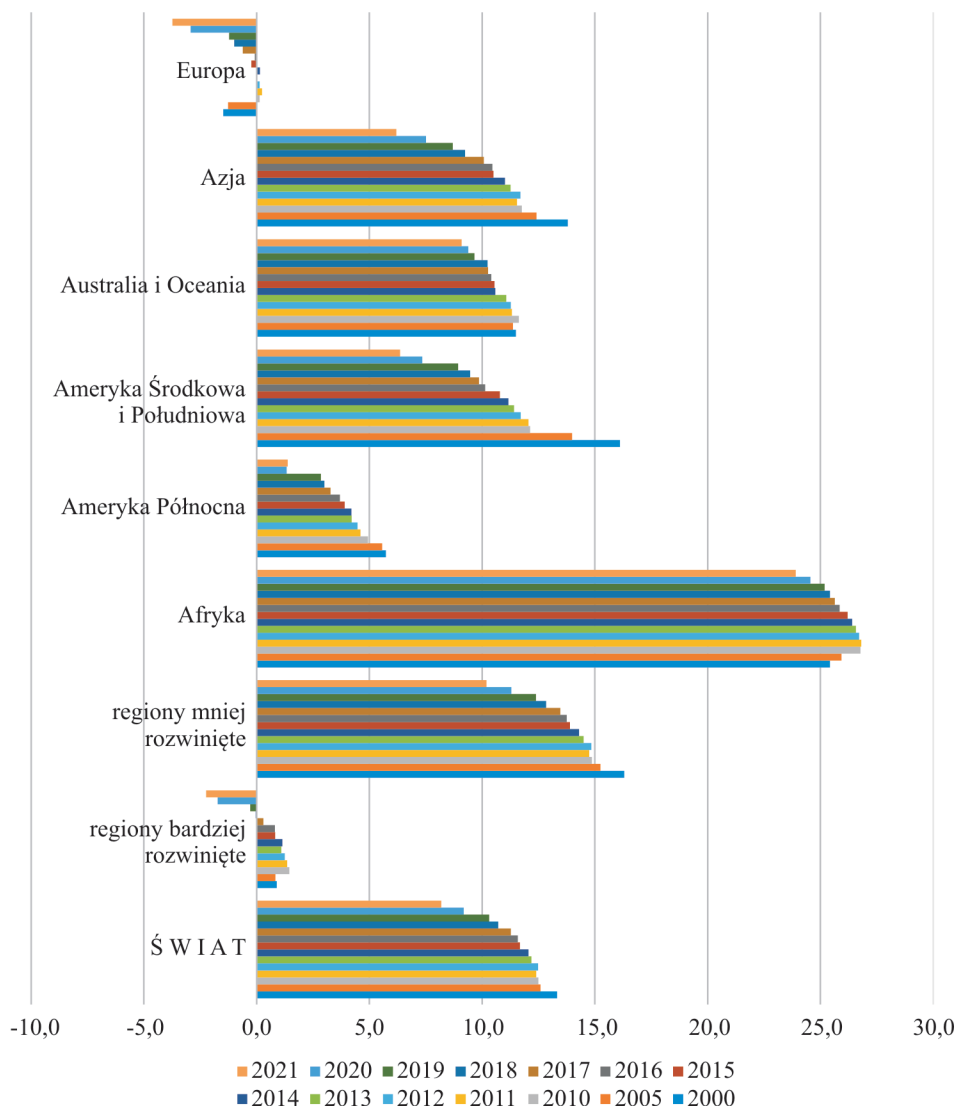
Istotność problemu depopulacji na Litwie wynika m.in. z faktu, iż od lat 90. kraj ten stracił prawie jedną czwartą ludności, a niektóre regiony kraju straciły ponad 50% mieszkańców. Tak gwałtowny spadek liczby ludności stanowi zatem znaczące wyzwanie dla polityków, decydentów i planistów (Ubarevičienė | van Ham 2017). Przyczyny depopulacji są różnorodne i liczne oraz mogą się różnić w obrębie tego samego kraju, a nawet regionu. Na Litwie ważną rolę w spadku liczby ludności odgrywają zarówno migracje wewnętrzne, jak i międzynarodowe, ale ich względne znaczenie różni się w zależności od regionu (Burneika i in. 2014). Depopulacja w tym kraju prowadzi do spadku gęstości zaludnienia, a tym samym do kurczenia się sieci społecznych, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Ma to szerokie konsekwencje dla jakości życia, generuje bowiem nastroje pesymistyczne i zagraża przyszłemu rozwojowi obszarów słabo zaludnionych (Burneika i in. 2014; Daugirdas | Pociutė-Sereikienė 2018). Proces depopulacji na Litwie postępuje szybko, a przepaść między centrum a peryferiami kraju się powiększa, co pozwala jednemu regionowi na rozwój, a innym na „walkę” o przetrwanie. Główne wskaźniki demograficzne wykazują szczególnie niekorzystne tendencje na terenach słabo zaludnionych i znacznie odbiegają od średniej ogólnokrajowej (Daugirdas | Pociutė-Sereikienė 2018).

Badania tendencji populacyjnych prowadzone na Łotwie koncentrują się na sytuacji ogólnokrajowej, m.in. na dynamice zmian w trzech głównych grupach wiekowych ludności w różnych okresach (Bērziņš 2019). Pewną uwagę poświęcono także sytuacji w Rydze (Apsite-Berina | Paiders | Dahs i in. 2020; Krisjane | Berzins 2012; Skadiņš 2021). Dane Łotewskiego Centralnego Urzędu Statystycznego wskazują, że w ciągu ostatnich 20 lat liczba ludności Łotwy zmniejszyła się w porównaniu z 2000 r. do 488 492 osób. W tym okresie Łotwa straciła prawie 21% mieszkańców (Iedzīvotāju... 2023). Populacja Łotwy maleje ze względu na saldo ujemnego wzrostu naturalnego i emigracji. Główne powody wyjazdu z kraju są podobne jak w Polsce, na Litwie, w Rumunii. Większość migrantów decydujących się na wyjazd za granicę to migracja zarobkowa (Bērziņš 2019; Iglicka 2012).

Lang i współautorzy (2022) podkreślają również, że aktualne trendy rozwoju społeczno-przestrzennego w Estonii, na Łotwie i Litwie wskazują na silne podobieństwa między trzema krajami bałtyckimi pod względem koncentracji warunków społeczno-ekonomicznych i demograficznej w regionach stołecznych na niekorzyść reszty kraju. Analiza polityk regionalnych w tych krajach wskazuje ponadto na napięcia między troską o spójność terytorialną z jednej strony a trzymaniem się neoliberalnej logiki wzrostu i konkurencyjności na tle postsocjalistycznej transformacji z drugiej. Przegląd studiów przypadków w tych trzech krajach pokazuje powszechne poleganie na endogenicznych zasobach w celu wspierania rozwoju lokalnego, zgodnie z neoliberalną logiką polityki regionalnej. Strategie te pozostają jednak niszowymi modelami o różnym poziomie skuteczności dla poszczególnych regionów, a także wśród populacji w regionie. Autorzy podkreślają zatem znaczenie silniejszej roli polityki regionalnej w krajach bałtyckich, wykraczającej poza regiony stołeczne, poprzez lepsze przeciwdziałanie negatywnym konsekwencjom nierównomiernego rozwoju.

4. Depopulacja jako sytuacja demograficzna – wyniki analizy

Na zmiany liczby ludności wpływa saldo przyrostu naturalnego oraz migracji zagranicznych. Sytuacja demograficzna jest wypadkową zmieniających się w różnym kierunku i natężeniem wartości zmiennych charakteryzujących tę cechę. W przypadku przyrostu naturalnego w latach 2000-2021 można zauważyć kształtujące się charakterystyczne kierunki i natężenie zmian w wybranych grupach krajów (rys. 1).

Rys. 1. Zmiany współczynnika przyrostu naturalnego na świecie i w wybranych grupach krajów
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik... 2020-2022

Pod względem dodatniego przyrostu naturalnego zdecydowanie dominują kraje Afryki, dla których średnio wartość ww. współczynnika jest dwukrotnie wyższa niż średnio na świecie oraz w krajach mniej rozwiniętych. Wśród grup krajów charakteryzujących się najniższymi wartościami współczynnika przyrostu naturalnego, w tym wartościami ujemnymi, należy wymienić kraje regionów bardziej rozwiniętych oraz kraje Europy. W przypadku krajów tej ostatniej

grupy jedynie w latach 2010-2014 przyrost naturalny w niewielkim stopniu kształtował się na poziomie wartości dodatnich.

W poszczególnych latach objętych analizą zmiany poziomu przyrostu naturalnego zachodziły ze zróżnicowanym natężeniem oraz kierunkach. Jednak finalnie na koniec okresu analizy można zauważyć, że we wszystkich grupach krajów odnotowano spadek przyrostu naturalnego w relacji do roku bazowego (2000 r.). Największe obniżenie wartości wskaźnika przyrostu naturalnego odnotowano w przypadku Ameryki Środkowej i Południowej oraz Azji, natomiast najmniejsze w krajach Afryki.

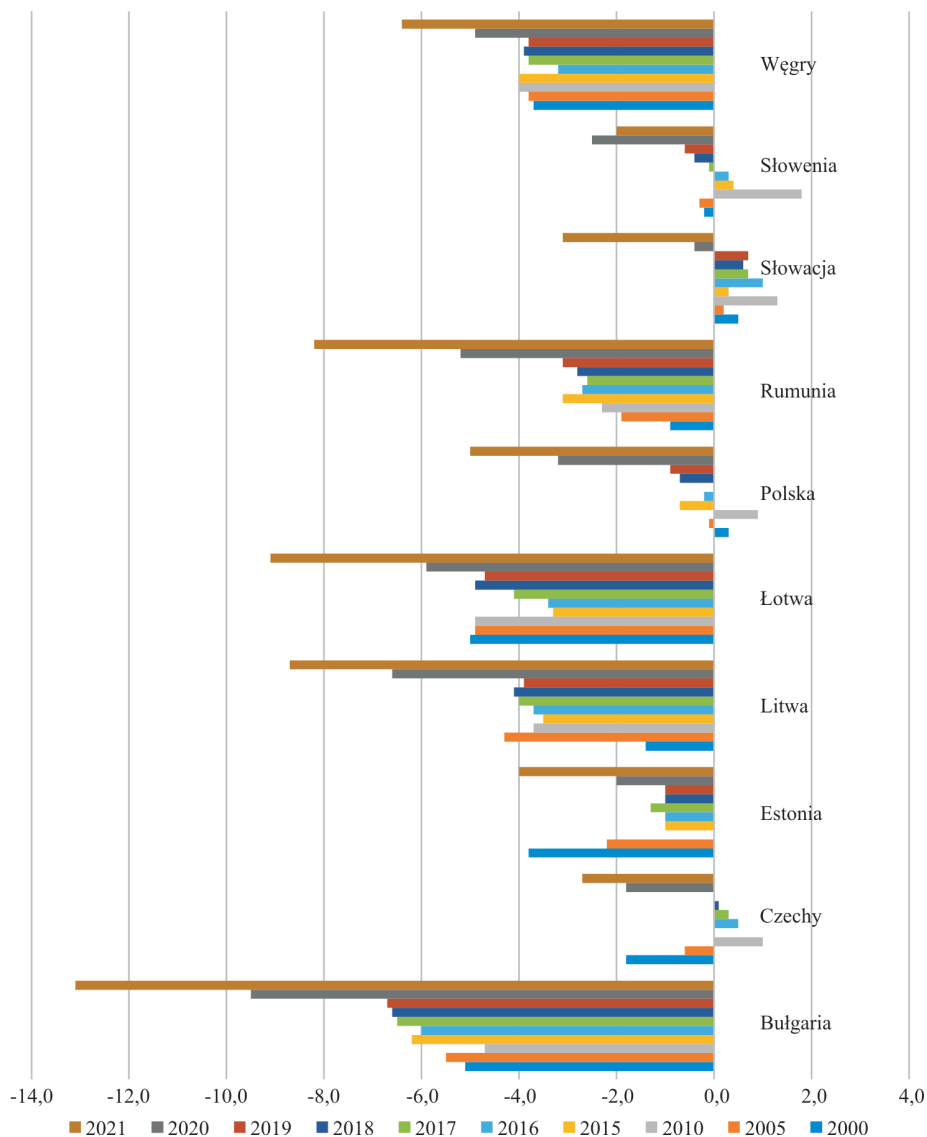
Uwzględniając poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, sukcesywne obniżanie się wartości współczynnika przyrostu naturalnego w analizowanych latach było charakterystyczne dla krajów zaliczanych do regionów mniej rozwiniętych. W regionach bardziej rozwiniętych w 2010 r. w relacji do 2005 r. można zauważyć wzrost wartości współczynnika przyrostu naturalnego, ale już od tego roku sukcesywnie ulegał on obniżeniu. W 2019 r. odnotowano ujemny przyrost naturalny, który w kolejnych latach ulegał pogłębieniu.

Sytuacja ta, jak wskazuje Lesthaeghe (2010, 4-5), może wynikać z przewartościowania w hierarchii poszczególnych potrzeb, determinowanego również wzrostem poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju czy też ogólnie pojmowanego dobrobytu. Podnoszenie poziomu dobrobytu w kontekście obniżania przyrostu naturalnego (płodności) analizowano już w ujęciu klasycznej ekonomii (A. Smith). Szersze ujęcie ograniczeń rozrodczości w teorii ludności sformułował R. Malthus, wskazując na ich trojaki charakter: represyjny, przewencyjny i mieszany, w którym dostrzegano znaczenie dobrobytu. Jako czynnik obniżenia płodności J. Mill, jako przedstawiciel myśli neoklasycznej, przyjmuje wzrost zamożności społeczeństwa. Również A. Marshall kontynuował w teorii dobrobytu rozważania nt. jego relacji z problemem płodności. Współcześnie natomiast tendencje rozwoju teorii dobrobytu stały się doktryną ponadnarodową i zbieżne z ogólnymi przesłankami teorii modernizacji demograficznej, która zalecana jest w stosunku do krajów rozwijających się jako motywacja dla polityki ekonomicznej, społecznej i ludnościowej. Pomocy ekonomicznej w tych krajach udziela się w celu podwyższenia standardu życia i ograniczania przyrostu naturalnego (Chromińska 1998, 362-366). Jak wynika z analiz W. Lizińskiej i R. Kisiela (2022), przeprowadzonych na poziomie regionów, w Polsce dualnie aktywne (dodatni przyrost naturalny i dodatnie saldo migracji) regiony w latach 2011-2021 to te o relatywnie korzystniejszej i poprawiającej się sytuacji gospodarczej.

W przypadku krajów UE-10 wartość wskaźnika przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców ulega zróżnicowanym zmianom pod względem kierunku oraz intensywności (rys. 2). W 2021 r. we wszystkich krajach odnotowano ujemny przyrost naturalny. Największym ubytkiem ludności powodowanym przyrostem naturalnym charakteryzowała się Bułgaria, natomiast najmniejszym Słowenia.

W analizowanym okresie jedynie w czterech krajach (Słowenia, Słowacja, Polska oraz Czechy) w niektórych latach odnotowano dodatni przyrost naturalny. W tej grupie wyróżniają się Czechy i Słowacja, w których dopiero w ostatnich 2 latach analizy (2020 i 2021) odnotowano ujemny przyrost naturalny.

Procesy migracyjne w badanych krajach przebiegały w sposób zdecydowanie bardziej zróżnicowany. Jak wskazano wcześniej, procesy te determinowane są

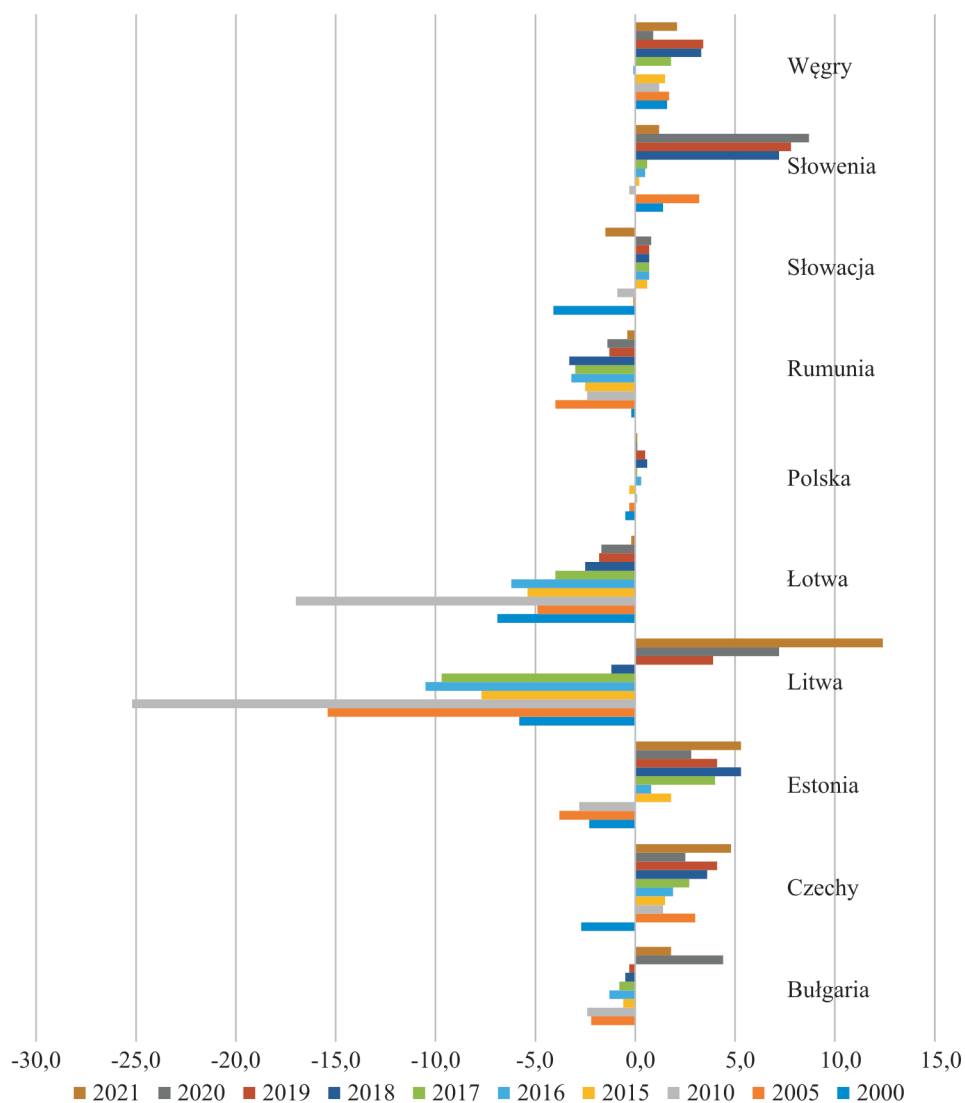

Rys. 2. Zmiany współczynnika przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców w krajach UE-10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik... 2020-2022

szeregiem specyficznych determinant w poszczególnych krajach, które z różną intensywnością powodowały głównie ubytek ludności w wyniku migracji zagranicznych – zarówno średnio dla wszystkich krajów w badanym okresie, jak i dla poszczególnych lat, szczególnie w latach 2000-2017.

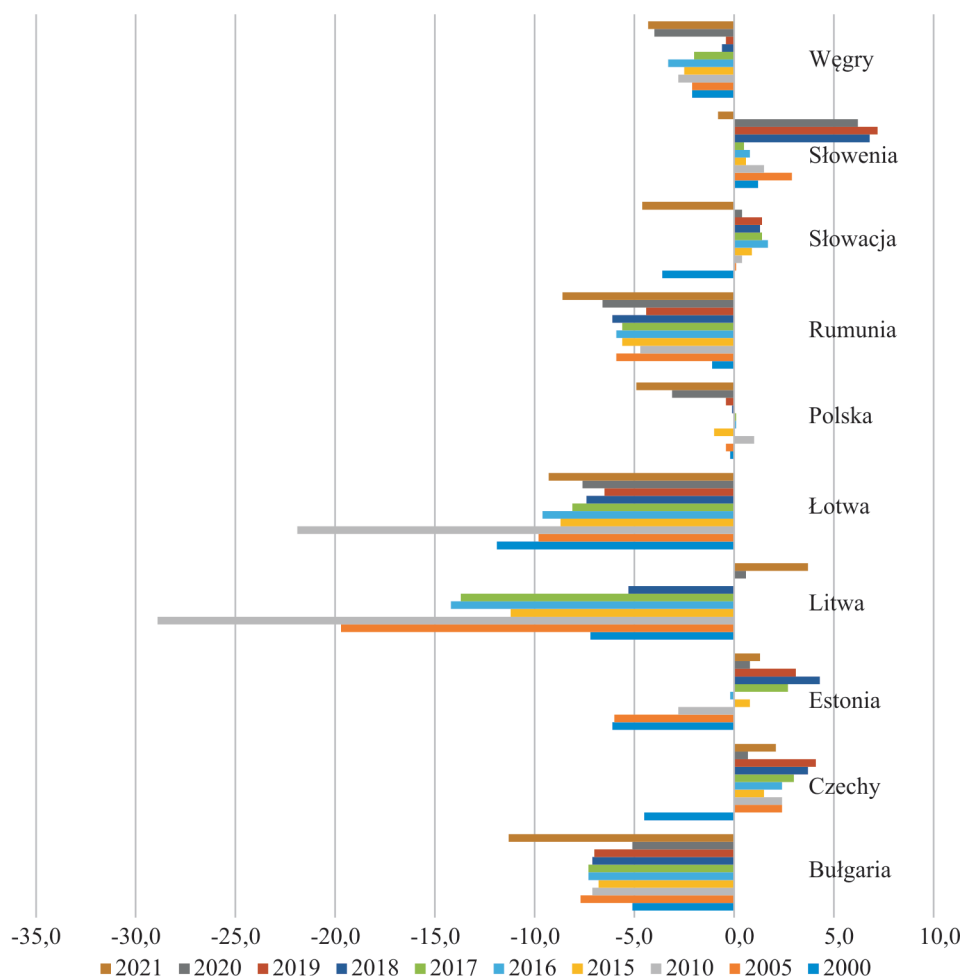
Od 2018 r. można zauważyć intensyfikację tempa wzrostu dodatniego salda migracji. Zwłaszcza w latach 2020-2021 zjawisko to przybrało na sile. Wśród krajów, w których saldo to nadal przyjmowało wartości ujemne, można wskazać

Rys. 3. Saldo migracji na 1000 mieszkańców w krajach UE-10
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik... 2020-2022

na Rumunię, Łotwę i Słowację. Rumunia i Łotwa są to jednocześnie jedyne kraje, które w całym okresie analizy charakteryzowały się większą liczbą wyjeżdżających za granicę niż przyjeżdżających z zagranicy. Uwagę zwraca ponadto specyficzna sytuacja Litwy i Łotwy. W tych dwóch sąsiadujących krajach odnotowywano przez wiele lat relatywnie wysokie ujemne saldo migracji. Na Litwie jednak w ostatnich latach (2019-2021) można zauważyć zmianę salda migracji. Wielu autorów jako jeden z istotnych czynników zmiany tej sytuacji, nie tylko w przypadku tego kraju, wskazuje skutki pandemii Covid-19 (rys. 3).

Wzajemna relacja zmian poziomu przyrostu naturalnego oraz salda migracji zagranicznych determinuje kształtowanie się określonej sytuacji demograficznej.

Rys. 4. Sytuacja ludnościowa na 1000 mieszkańców w krajach UE-10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik... 2020-2022

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że w 2021 r. wśród badanych krajów dominowało zjawisko depopulacji. Tylko w przypadku trzech krajów (Litwa, Czechy i Estonia) odnotowano wzrost liczby ludności. Najsilniej zjawisko depopulacji wystąpiło w Bułgarii, Łotwie oraz Rumunii. W całym badanym okresie we wszystkich poszczególnych latach w krajach tych wystąpiło zjawisko depopulacji. Również na Węgrzech zjawisko to było charakterystyczne we wszystkich latach analizy (rys. 4).

Wzajemna relacja między przyrostem (ubytkiem) naturalnym oraz dodatnim (ujemnym) saldem migracji zagranicznych pozwala na określenie sytuacji demograficznej każdego z krajów. Wykorzystując typologię Webba, zdiagnozowano tę sytuację dla roku przyjętego jako początek analizy, koniec oraz średnio dla całego okresu. Wśród badanych krajów w 2000 r. tylko w przypadku Słowenii można wskazać na występowanie rozwojowego typu sytuacji demograficznej, pozostałe kraje charakteryzowały się ubytkiem liczby ludności (typ regresywny) (tabela 1).

Tabela 1. Typy sytuacji demograficznej w krajach UE-10

Kraje	2000			2021			Średnio w latach		
	PN	SM	TSL	PN	SM	TSL	PN	SM	TSL
	(na 1000 mieszkańców)	(na 1000 mieszkańców)		(na 1000 mieszkańców)	(na 1000 mieszkańców)		(na 1000 mieszkańców)	(na 1000 mieszkańców)	
Bułgaria	-5,10	0,00	E	-13,10	1,80	E	-6,99	-0,19	F
Czechy	-1,80	-2,70	G	-2,70	4,80	D	-0,50	2,28	D
Estonia	-3,80	-2,30	F	-4,00	5,30	D	-1,73	1,52	E
Litwa	-1,40	-5,80	G	-8,70	12,40	D	-4,39	-5,20	G
Łotwa	-5,00	-6,90	G	-9,10	-0,20	F	-5,02	-5,06	G
Polska	0,30	-0,50	H	-5,00	0,10	E	-0,96	0,07	E
Rumunia	-0,90	-0,20	F	-8,20	-0,40	F	-3,28	-2,17	F
Słowacja	0,50	-4,10	H	-3,10	-1,50	F	0,18	-0,24	H
Słowenia	-0,20	1,40	D	-2,00	1,20	E	-0,36	3,05	D
Węgry	-3,70	1,60	E	-6,40	2,10	E	-4,15	1,74	E

PN – przyrost naturalny, SM – saldo migracji zagranicznych, TSL – typ sytuacji demograficznej

W 2021 r. typ regresywny sytuacji demograficznej występował już w mniejszej liczbie krajów (7) i był efektem przewagi ujemnego przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji (typ E) oraz dodatkowo ujemnego salda migracji (typ F). Trzy pozostałe kraje (Czechy, Estonia oraz Litwa) charakteryzowały się rozwojowym typem sytuacji demograficznej, w którym dodatnie saldo migracji rekompensuje ujemny przyrost naturalny (typ D).

W całym okresie analizy nie odnotowano rozwojowych typów sytuacji demograficznej – typy A, B, C, w których dodatni przyrost naturalny przeważa nad ujemnym saldem migracji (typ A) lub stymuluje dodatkowo w kontekście sytuacji

demograficznej dodatnie saldo migracji. Tylko w dwóch krajach (Słowenia i Czechy) dodatnie saldo migracji przeważało nad ujemnym przyrostem naturalnym (typ D). Najmniej korzystna sytuacja była charakterystyczna dla czterech krajów (Bułgaria, Rumunia – typ F, Litwa, Łotwa – typ G). Typ sytuacji demograficznej w tych krajach ze względu na występowanie ujemnego przyrostu naturalnego i ujemnego salda migracji – można określić jako dualnie nieaktywną.

W przypadku Polski można zauważyć, iż w całym okresie analizy ujemny przyrost naturalny w niewielkim stopniu był większy od dodatniego salda migracji (typ E). Relację taką odnotowano również w 2021 r. W 2000 r. natomiast dodatnia wartość wskaźnika przyrostu naturalnego nie rekompensowała ujemnego salda migracji zagranicznych (typ H).

Prognozy demograficzne Eurostatu (Population... 2023) wskazują, że w latach 2022-2100 jedynie w Czechach nastąpi wzrost liczby mieszkańców (+1%). W Estonii, na Węgrzech i w Słowenii oczekuje się, że liczba ludności zmniejszy się o mniej niż 10%. Większy spadek liczby ludności, w granicach 10-20%, prognozowany jest dla Słowacji, natomiast duży spadek liczby ludności na poziomie 20-30% dla Polski, Rumunii i Bułgarii. Największe straty liczby mieszkańców w latach 2022-2100 (o ponad 30,0%) prognozuje się dla Litwy (-36,7%) i Łotwy (-37,8%).

Podsumowanie

Wśród grup krajów charakteryzujących się najniższymi wartościami współczynnika przyrostu naturalnego, w tym wartościami ujemnymi, należy wymienić kraje regionów bardziej rozwiniętych oraz kraje Europy. Uwzględniając poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, należy stwierdzić, że sukcesywne obniżanie się wartości współczynnika przyrostu naturalnego w analizowanych latach było charakterystyczne dla krajów zaliczanych do regionów mniej rozwiniętych. Jednak w grupie krajów bardziej rozwiniętych, pomimo występowania zarówno wzrostu, jak i spadku przyrostu naturalnego w kolejnych latach, od 2019 r. odnotowuje się ujemny przyrost naturalny.

Przeprowadzona analiza wykazała, że wybrana grupa krajów Europy Środkowo-Wschodniej (UE-10) w latach 2000-2021 charakteryzowała się zróżnicowaną sytuacją demograficzną. Wśród krajów tych dominuje zjawisko ujemnego przyrostu naturalnego. W przypadku Słowacji odnotowano największy wzrost tego salda w 2021 r., który był kolejnym rokiem tego kierunku zmian. We wcześniejszych latach kraj ten charakteryzował się dodatnim przyrostem naturalnym. Uwagę zwraca również Słowenia, w której w 2021 r. jako jedynym kraju odnotowano co prawda ujemny przyrost naturalny, ale był on niższy niż w 2020 r.

Na tle dominującego zjawiska ujemnego przyrostu naturalnego pozytywnie można ocenić postępujące procesy migracyjne w kierunku przewagi imigracji nad

emigracją. Najwyższym dodatnim saldem migracji w 2021 r., które jednocześnie przewyższało ujemny przyrost naturalny, charakteryzowała się Litwa, co jest szczególnie istotne, gdyż kraj ten jednocześnie posiadał jedno z najniższych wartości wskaźnika przyrostu naturalnego.

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy można stwierdzić, że dominowała niekorzystna sytuacja demograficzna, co z pewnością stawia przed władzami tych krajów duże wyzwanie. O ile bowiem można skutecznie stymulować procesy migracyjne, o tyle w przypadku przyrostu naturalnego możliwości te są ograniczone. W szczególnej trudnej sytuacji są kraje, w których występuje dualnie nierozwojowa sytuacja demograficzna (typ F i G wg typologii Webba).

Bibliografia

- APSITE-BERINA, E. | PAIDERS, J. | DAHS, A. et al. (2020), The Expected Demographic Influences on the Provision of Education Services in the Neighborhoods of Riga, [in:] Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference 6, 501-510.
- BAUER, T. K. | HAIKEN-DeNEw, J. P. | SCHMIDT, C. M. (2004), International Labor Migration, Economic Growth and Labor Markets – the Current State of Affairs, [in:] RWI Discussion Paper 20, 1-48.
- BĒRZIŅŠ, A. (2019). Iedzīvotāju sastāva novecošana, [in:] Krūmiņš, J. | Krišjāne, Z. (sast.), Tautas ataudze Latvijā un sabiedrības atjaunošanas izaicinājumi. Rīga, 67-76.
- BIAŁY, S. | DŁUGOSZ, Z. (2015), Typologia demograficzna krajów Europy według Webba w latach 2005-2025, [w:] Kultura i Polityka 18, 151-164.
- BLEHA, B. (2019), How much can societal turning points affect forecasts' accuracy in Europe? Case of post-communistic transformation in Slovakia and the Czech Republic, [in:] European Journal of Futures Research 7 (6), 1-12.
- BLEHA, B. | BURCIN, B. | KUČERA, T. et al. (2018), The Population Prospects of Czechia and Slovakia until 2060, [in:] Demografie 60, 219-233.
- BLEHA, B. V. | SPROCHA, B. (2020), Trends in demography and migration in Slovakia – From One of the Most Progressive to One of the Most Decreasing, [in:] Tālas, P. | Etl, A. (eds.), Demography and Migration in Central and Eastern Europe. Budapest, 143-155.
- BLOOM, D. E. | CANNING, D. | SEVILLA, J. (2001), Economic Growth and the Demographic Transition, [in:] NBER Working Paper 8685, 1-88.
- BURNEIKA, D. | DAUGIRDAS, V. | UBAREVIČIENĖ, R. (2014), Migration as a factor of development of the depopulating areas in East EU countries – The case of Lithuania, [in:] EUROPA XXI 27, 79-95.
- CHROMIŃSKA, M. (1998), Czynniki ekonomiczne we współczesnych koncepcjach ludnościowych, [w:] Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 60 (3-4), 361-372.
- COLEMAN, D. (2005). Facing the 21st Century: New Developments, Continuing Problems, [in:] Macura, M. | MacDonald, W. | Haug, W. (eds.), The new demographic regime: population challenges and policy responses. New York | Geneva, 11-44.
- COOK, L. | IARSKAIA-SMIRNOVA, E. | KOZLOV, V. (2023), Trying to Reverse Demographic Decline: Pro-Natalist and Family Policies in Russia, Poland and Hungary, [in:] Social Policy and Society 22 (2), 355-375.
- CZIBERE, I. | KOVÁCS, I. | SZUKALSKI, P. et al. (2021), Depopulation and public policies in rural Central Europe. The Hungarian and Polish cases, [in:] Journal of Depopulation and Rural Development Studies 33, 57-82.

- DAUGIRDAS, V. | POCIUTĖ-SEREIKIENĖ, G. (2018), Depopulation tendencies and territorial development in Lithuania, [in:] *Regional Statistics* 8 (1), 1-23.
- EBERHARDT, P. (1989), Regiony wyludniające się w Polsce, [w:] *Prace Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN* 148, 1-157.
- GALLUZZO, N. (2017), Gross Domestic Product and rural depopulation in Romania: analysis of correlations using a quantitative approach, [in:] *Agricultural Economics and Rural Development* 14 (1), 23-36.
- GOGONEA, V. (2019), Demographic crisis and depopulation in rural areas, [in:] *Revista Universitară de Sociologie* 15 (2), 204-210.
- GORNOWICZ, M. | WICHOWSKA, A. (2017), Struktura demograficzna a dochody gmin województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2010-2014, [w:] *Społeczeństwo i Ekonomia* 1 (7), 61-72.
- HACZEK, A. | KŁOS, A. (2019), Zmienność migracji stałych na obszarze aglomeracji bielskiej, [w:] *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica* 13, 166-177.
- HORVÁTH, I. | KISS, T. (2015), Depopulating semi-periphery? Longer term dynamics of migration and socioeconomic development in Romania, [in:] *Demográfia English Edition* 58 (5), 91-132.
- HRYNKIEWICZ, J. | ŚLUSARZ, G. (2020), Przedmowa, [w:] Hrynkiewicz, J. | Ślusarz, G. (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa, 13-14.
- Iedzīvotāju... (2023), Iedzīvotāju skaits un tā izmaiņas, [in:] <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/247-iedzivotaju-skaits-un-ta-izmainas> (accessed: 30.11.2023).
- IGLICKA, K. (2012), Central Europe dying out?, [in:] *Aspen Review Central Europe* 2, 26-30.
- JANISZEWSKA, A. (2019), Problemy demograficzne dużych miast w Polsce – rozwój czy regres?, [w:] Cieślińska, B. (red.), *Oblicza dużego miasta: instytucje, organizacje, procesy*. Białystok, 23-54.
- KANTOR-PIETRAGA, I. (2014), Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku. Katowice etc.
- KISIEL, R. | SZCZEBIOT-KNOBLAUCH, L. | STELMASZEWSKA, A. (2009), Emigration and Factors Determining Return to Poland of the Graduates of the Faculty of Social Sciences and Arts of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn, [in:] *Olsztyn Economic Journal* 4 (1), 138-151.
- KRISJANE, Z. | BERZINS, M. (2012), Post-socialist urban trends: new patterns and motivations for migration in the suburban areas of Riga, Latvia, [in:] *Urban Studies* 49 (2), 289-306.
- KURZYŃSKI, A. (2020), Procesy depopulacyjne a zrównoważony rozwój, [w:] Hrynkiewicz, J. | Ślusarz, G. (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa, 163-166.
- LANG, T. | BURNEIKA, D. | NOORKÖIV, R. et al. (2022), Socio-spatial polarisation and policy response: Perspectives for regional development in the Baltic States, [in:] *European Urban and Regional Studies* 29 (1), 21-44.
- LESTHAEGHE, R. (2010), The unfolding story of the second demographic transition, [in:] *Population and Development Review* 36 (2), 211-251.
- LIZIŃSKA, W. | KISIEL, R. (2022), Zjawisko depopulacji w Polsce jako determinanta rozwoju społeczno-gospodarczego, [w:] *Horyzonty Polityki* 13 (44), 165-186.
- LUTZ, W. | GAILEY, N. (2020), Depopulation as a Policy Challenge in the Context of Global Demographic Trends. Belgrade etc.
- MAJDZIŃSKA, A. (2018), Obszary depopulacyjne w Polsce w latach 2002-2014, [w:] *Studia Demograficzne* 1 (173), 23-54.
- MAJDZIŃSKA, A. (2022), Depopulacja i demograficzne następstwa tego procesu w makroregionie wschodnim Polski w drugiej dekadzie XXI wieku, [w:] *Space – Society – Economy* 33, 65-96.
- MARKS-BIELSKA, R. | LIZIŃSKA, W. | BABUCHOWSKA, K. et al. (2015), Conditions underlying migrations from Poland to Germany and the United Kingdom. Olsztyn etc.
- MIHAYLOV, V. T. (2021), Ethnic and regional aspects of the demographic crisis in Bulgaria, [in:] *Regional Research of Russia* 1 (2), 254-262.

- OKÓLSKI, M. (2010), Wyzwania demograficzne Europy i Polski, [w:] *Studia Socjologiczne* 4 (199), 37-78.
- OTOVESCU, C. | OTOVESCU, A. (2019), The Depopulation of Romania – is it an Irreversible Process? [in:] *Revista de Cercetare si Interventie Sociala* 65, 370-388.
- PIECH, K. (2021), Ocena sytuacji demograficznej Polski na podstawie analizy typologii demograficznych J. Webba i J. Długosza, [w:] *Urban Development Issues* 72, 42-52.
- PINILLA, V. | SÁEZ, L. A. (2017), Rural depopulation in Spain: genesis of a problem and innovative policies, [in:] *Centre for Studies on Depopulation and Development of Rural Areas (CEDDAR) Report* 2, 1-23.
- Population... (2023) Population projections in the EU, [in:] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=497115> (accessed: 30.09.2023).
- Rocznik... (2020-2021), Rocznik Statystyki Międzynarodowej, [w:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyki-miedzynarodowej> (accessed: 30.09.2023).
- SKADINŠ, T. (2021), Age composition changes of Riga agglomeration ring, [in:] *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference* 6, 196-206.
- SORCARU, I. A. (2020), Urban Depopulation in Romania, [in:] *Economics and Applied Informatics* 1, 39-48.
- SZÁNTÓ, I. (2021), Child and Family Benefits to Halt Hungary's Population Decline, 1965-2020: A Comparison with Polish and Romanian Family Policies, [in:] *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association* 14, 81-98.
- SZUKALSKI, P. (2019), Depopulacja – wybrane konsekwencje dla lokalnej polityki społecznej, [w:] *Polityka Społeczna* 547 (10), 10-15.
- SZUKALSKI, P. (2020), Depopulacja w Polsce – kilka refleksji, [w:] Hryniewicz, J. | Ślusarz, G. (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa, 167-171.
- UBAREVIČIENĖ, R. | BURNEIKA, D. (2020), Fast and uncoordinated suburbanization of Vilnius in the context of depopulation in Lithuania, [in:] *Environmental & Socio-economic Studies* 8 (4), 44-56.
- UBAREVIČIENĖ, R. | VAN HAM, M. (2017), Population decline in Lithuania: who lives in declining regions and who leaves? [in:] *Regional Studies, Regional Science* 4 (1), 57-79.
- VAISHAR, A. | VAVROUCHOVÁ, H. | LEŠKOVÁ, A. et al. (2021), Depopulation and extinction of villages in Moravia and the Czech Part of Silesia since World War II, [in:] *Land* 10 (4), 333.
- WEBB, J. W. (1963), The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921-1931, [in:] *Economic Geography* 39 (2), 130-148.

